अस्य ज्येष्ठत्वं यमशब्दे द्रष्टव्यम् ॥ (अश्वविशेषे, पुं। यथा, अश्ववैद्यके। ३। १५२।
"एकेनाङ्गेन हीनेन भिन्नेन च विशेषतः।
यमजं वाजिनं विन्द्यात् वामनं वामना-
कृतिम् ॥")

यमदग्निः, पुं, (जमन् हुतभक्षणशीलः प्रज्वलितो ऽग्निरिव। पृषोदरादित्वात् जस्य यः।) जमदग्निमुनिः। स तु परशुरामपिता। इति भरतद्विरूपकोषः॥ (विवृतिस्तु जमदग्निशब्दे द्रष्टव्या॥)

यमदूतः, पुं, (यमस्य दूतः।) यमस्य चरः। यथा,—
"यमदूतपिशाचाद्यैर्वेत् परासुरुपास्यते।
सद्भिरौषधवीर्य्याणि तस्मात्तं परिवर्ज्जयेत् ॥"
इति वाग्भटे शरीरस्थाने पञ्चमेऽध्याये॥)

धर्म्मस्य उवाच।
"के यूयं विकृताकाराः पाशमुद्गरपाणयः।
दंष्ट्राकरालवदना अङ्गारसदृशप्रभाः॥
यूयं सर्व्वे महावीराः ज्वलत्पावकलोचनाः।
कृता तथापि युष्माकमियं केन सुदुर्गतिः॥"
यमदूता ऊचुः।
यमदूता वयं सर्व्वे यमाज्ञाकारिणः सदा।
त्वद्दत्तोऽयं द्विजस्माकं सुमहान् कश्मलो-
दयः॥"
इति पद्मपुराणे क्रियायोगसारे ६ अध्यायः॥

यमदूतकः, पुं, (यमस्य दूत इवेति कन्।) काकः। इति शब्दरत्नावली॥ (यमदूत+स्वार्थे कन्।) यमदूतश्च॥

यमदूतिका, स्त्री, (यमस्य दूतिकेव।) तिन्तिड़ीवृक्षः। (यथा,—
"जीवनं जीवनं हन्ति प्राणान् हन्ति समीरणः।
किमाश्चर्य्यं चारभूमौ प्राणदा यमदूतिका॥"
इत्युद्भटः॥)

यमदेवता, स्त्री, (यमो देवता अधिष्ठात्री यस्याः।) भरणीनक्षत्रम्। इति हेमचन्द्रः। २। २२॥

यमद्रुमः, पुं, (यम इव भयावहो द्रुमः।) शाल्मलिवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥ (विवरणमस्य शाल्मलिशब्दे ज्ञातव्यम्॥)

यमद्वितीया, स्त्री, (यमप्रिया द्वितीया इति मध्यपदलोपिकर्म्मधारयः।) कार्त्तिकशुक्लद्वितीया। भ्रातृद्वितीया इति ख्याता। तत्कृत्यं यथा। लिङ्गपुराणे।
"कार्त्तिके तु द्वितीयायां शुक्लायां भ्रातृपूजनम्।
या न कुर्य्याद्विगर्हन्ति भ्रातरः सप्तजन्मनि॥"
तस्या इति शेषः। महाभारते।
"कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर!।
यमो यमुनया पूर्व्वं भोजितः स्वगृहे स्वयम्।
तस्मान्निजगृहे पार्थ! न भोक्तव्यमतो बुधैः॥
यत्नेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं पुष्टिवर्द्धनम्।
दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विशेषतः॥"
तथा।
"यमश्च चित्रगुप्तश्च यमदूतांश्च पूजयेत्।
अर्घ्यञ्चात्र प्रदातव्यो यमाय सहजद्वयैः॥"
सहजद्वयैर्भगिनीभ्रातृभिः। अर्घ्यमन्त्रः।
"एह्येहि मार्त्तण्डज पाशहस्त
यमान्तकालोकधरामरेश।
भ्रातृद्वितीयाकृतदेवपूजां
गृहाण चार्घ्यं भगवन्नमस्ते॥
धर्म्मराज नमस्तुभ्यं नमस्ते यमुनाग्रज।
पाहि मां किङ्करैः सार्द्धं सूर्य्यपुत्र नमोऽस्तु ते॥"
यमुनाञ्च संपूज्य नमस्कुर्य्यात्।
"यमस्वसर्नमस्तेऽस्तु यमुने लोकपूजिते।
वरदा भव मे नित्यं सूर्य्यपुत्रि नमोऽस्तु ते॥"
अन्नं दत्त्वा पठेत्।
"भ्रातस्त्वामनुजाताहं भुङ्क्ष्व भक्तमिदं शुभम्।
प्रीतये यमराजस्य यमुनाया विशेषतः॥"
ज्येष्ठा चेत् तदाग्रजाताहमिति वदेत्॥ अत्र भोक्तव्यं पुष्टिवर्द्धनं इति विधिसमभिव्याहृतफलश्रुत्या भोजनगियमस्य प्राधान्यात्तस्य सुखकालोऽष्टधाविभक्तदिनपञ्चमांशो ग्राह्यः। यथा दक्षः।
"पञ्चमे च तथा भागे संविभागो यथार्हतः।
पितृदेवममनुष्याणां कीटानाञ्चोपदिश्यते॥
संविभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत्।
इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठञ्च सप्तमं नयेत्॥"
संविभागो विभज्यान्नस्य प्रतिपादनम्। देवोऽत्र वैश्वदेवसम्बन्धी। पञ्चमांशालाभे तु।
"न भुञ्जीतोद्धृतस्नेहं नातिसौहित्यमाचरेत्।
नातिप्रगे नातिसायं नातिसन्ध्यासमीपतः॥"
इति मनूक्तपर्य्युदस्तसूर्य्योदस्तेतरकालोऽपि ग्राह्यः। सौहित्यं तृप्तिः। अत्र भोजनस्य रागप्राप्तत्वेऽपि तत्कालस्य।
"मुनिभिर्दिवसं प्रोक्तं विप्राणां मध्यवासिनां नित्यम्।
अहनि च तथा तमस्विन्यां सार्द्धप्रहरयामान्तः॥"
इति कात्यायनीयेन नियमितत्वाद्भोजनकालस्य वैधत्वेन ग्राह्यीयत्वात् न सामान्यग्राह्यप्राप्तुप्रजीविपर्य्युदासासङ्गतिः। अत्रानध्ययनं भ्रान्तानाम्। प्रेतपक्षोत्तरद्वितीयायां तन्निषेधात्। यथा च राजमार्त्तण्डे।
"प्रे को चे चा द्वितीयास्ताः प्रेतपक्षे गते तु या।
या तु कौजागरे याते चैत्र्यावल्याः परेऽपि च॥
चातुर्मास्ये मसार्द्धे च द्वितीया या भवेत्तिथिः।
पराखेतास्वनध्यायः पुराणैः परिकीर्त्तितः॥"
ज्योतिषे। तथा यमद्वितीयायां यात्रायां मरणं भवेत्। इति तिथ्यादितत्त्वम्॥ * ॥ अस्यां व्रतविधानं यथा,—
नारद उवाच।
"भगवन्! प्रष्टुमिच्छामि त्वामहं विनयान्वितः।
तद्व्रतं ब्रूहि मे स्वामिन्! श्रुत्वा येन न पश्यति॥
अल्पदोषं महत्पुण्यं शोभनं व्रतसुत्तमम्।
प्रसादं कुरु मे स्वामिन्! यथाहं तत् करोमि भोः॥
ब्रह्मोवाच।
यदि चेच्छसि विप्रेन्द्र व्रतानां व्रतसुत्तमम्।
व्रतं यमद्वितीयाख्यं शृणु त्वं श्रुतवारणम्॥
कार्त्तिके मासि शुक्लायां द्वितीयायां मुनीश्वर!।
कर्त्तव्यं तद्विधानेन ह्यपमृत्युनिवारणम्॥
ब्राह्मे मुहूर्त्ते चोत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम्।
प्रातः कृत्वा द्विजः स्नानं दन्तधावनपूर्व्वकम्॥
ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः।
कृतनित्यक्रियो हृष्टः कुण्डलाङ्गदभूषितः॥
विधिं विष्णुश्च रुद्रश्च संस्थाप्यौड़म्बरे शुभे।
पद्मं सप्तदलं कृत्वा पूजयेत् सुसमाहितः॥
चन्दनागुरुकर्पूरकुङ्कुमैर्द्विजसत्तम!।
पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्नारिकेलादिभिः फलैः॥
सरस्वतीञ्च वरदां वीणापुस्तकधारिणीम्।
ध्यायेत् शुक्लाम्बरधरां हंसवाहनसंस्थिताम्॥
ततो मृत्युविनाशार्थं सालङ्कारां पयस्विनीम्।
विप्राय वेदविदुषे गाञ्च दद्यात् सवत्सकाम्॥
अपमृत्युविनाशाय संसारार्णवतारिकाम्।
विप्र तुभ्यमिमां रौद्रीं धेनुं सम्प्रददे ह्यहम्॥
इति वाक्यविचारेण धेनुं दद्याद्विजातये।
कुलीनाय सुशान्ताय रोगहीनद्विजाय वै॥
तदभावे चोदकुम्भं सवस्त्रं सहिरण्यकम्।
औडुम्बरविधानेन सम्प्रदद्याद्विजातये॥
तस्याप्यलाभे विप्रेन्द्र! विप्राय सदुपानहौ।
दद्यात् कार्त्तिकशुक्लायां द्वितीयायां विशेषतः॥
ज्ञातिश्रेष्ठान् तथा वृद्धान् संपूज्य चाभिवादयेत्।
नारिकेलादिदानेन तोषयेत् स्वजनानपि॥
ततः सोदरसम्पन्ना भगिनी याभवन्मुने!।
तस्या गृहं समागत्य श्रद्धानोऽभिराजयेत्॥
भद्रे भगिनि! शुभगे त्वद्भ्रातृसरसीरुहे।
श्रेयसेऽद्य नमस्कर्त्तुमागतोऽहं तवालयम्॥
इति श्रुत्वा भगिन्यादिः सोदरं विनयान्वितम्।
मृदुवाक्यैस्तत्तस्य पूजनं क्रियते महत्॥
अद्य भ्रातृमती भ्रातस्त्वं नो वयसि बान्धवः।
भोक्तव्यं भोऽद्य मद्गेहे त्वायुषे कुलदीपक!॥
कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां सहोदरः।
यमो यमुनया पूर्व्वं भोजितः स्वगृहेऽचितः।
अस्मिन् दिने यमेनापि पूजिता भगिनी शुभा॥
स्वसुर्गेहे वेश्मनि यो न भुङ्क्ते
यमद्वितीयादिनमेव लब्ध्वा।
तं पापिनं सर्व्वसुराः प्रबुध्य
संसारमार्गे रटयन्ति विप्र!॥
तस्माद्भ्रात्रा स्वगृहे भोक्तव्यं मासि कार्त्तिके।
शुक्लायाञ्च द्वितीयायां सर्व्वैश्वर्य्याय भो द्विज!॥
वर्षे वर्षे च कर्त्तव्यं यशसे आयुषे श्रिये।
ततः सम्प्राप्य सुमते भगिन्ये सुविधानतः॥
स्वर्णालङ्कारवस्त्रादिदानसत्कारमादरात्।
प्रदद्यान्मुनिशार्दूल प्रश्रयावनतः सुधीः॥
स आशीर्भिः प्रगृह्यास्या नमस्कृत्य क्षमापयेत्।
सर्व्वा भगिन्यः सन्तोष्या ज्येष्ठानुक्रमशस्तदा॥
वस्त्रान्नपानसत्कारैर्भोजनैः पुष्टिवर्द्धनैः।
करोत्येवं नरो विद्वान् न याति यमयातनाम्॥